

De subjectiviteit van het begrip economische waarde

Jan Vis

SAMENVATTING Het begrip economische waarde wordt vaak gebruikt maar ook slecht begrepen. De verwarring met het begrip prijs lijkt vrijwel onuitroeibaar. De subjectivistische (marginalistische) revolutie van 1871 levert een solide fundament voor een consistente waardeleer. In het dagelijks leven valt echter waar te nemen dat de mainstream opvattingen leiden tot een objectivistische benadering van het economisch waardebegrip. Daardoor verdwijnt de essentie en worden onjuiste conclusies getrokken. In dit artikel staat het waardebegrip uit de Oostenrijkse School centraal. Omdat mensen slechts kunnen handelen met het oog op de toekomst kan economische waarde alleen worden bepaald door, ex ante, uit te gaan van de positie en situatie van partijen.

RELEVANTIE VOOR DE PRAKTIJK Waarderingsdeskundigen staan bij het operationaliseren van het begrip economische waarde nauwelijks stil bij het gegeven dat dit begrip alleen op subjectivistische wijze kan worden gebruikt. Daardoor kunnen, vooral bij het beslechten van geschillen, belangen worden geschaad.

1 Inleiding

*“... alles van waarde is weerloos
wordt van aanraakbaarheid rijk
en aan alles gelijk...”*

Met deze regels raakt Lucebert¹ ook de kern van het economisch waardebegrip. Abstracte begrippen, zoals waarde, zijn vooral binnen complexe samenlevingsvormen van belang. De actoren binnen een dergelijke samenleving dienen over voorstellingsvermogen te beschikken. Alexander Gray (1882-1968) schrijft aan het begin van zijn in 1931 verschenen boek over de ontwikkeling van de geschiedenis van het economisch denken: “For if we accept the most notable of recent definitions of economic science, which in its popular and abridged version tells us that economics is the study of mankind in the ordinary business of life, it is obvious that stray reflections falling within the almighty sweep of such a department of knowledge

must have passed through the mind of man ever since he was capable of reflection at all.”

In het dagelijks leven handelen mensen op basis van verwachtingen. Dat betekent dat moet worden nagedacht over de tijd die komen gaat. Het woord verwachting dient hier niet te worden begrepen in de betekenis die daaraan in de statistiek wordt toegekend. Volgens George Shackle (1903-1992) is het woord verwachting rijk aan filosofische enigma's. Hij ziet verwachting als verbeelding, de ‘*originative gift*’, het heilige vuur dat brandt in de geest van de dichter, de componist en de wiskundige. Het begin van de geschiedenis van de mens. Zonder de begrippen waarde en prijs kan van een op vrijwillige ruilhandelingen gestoelde samenleving geen sprake zijn. Hetzelfde geldt voor de economische wetenschap.

Ruilhandelingen komen tot stand omdat wij betekenis toekennen aan een goed dat wij nog niet bezitten. Daarom wordt een ander goed opgeofferd. Door het beschrijven en commentariëren van deze handelingen ontstaat het wetenschapsgebied praxeologie (deze term is waarschijnlijk als eerste door Alfred Victor Espinas (1844-1922) gebruikt om de leer van het handelen aan te duiden). Economie is een deelwetenschap van de praxeologie. De economische wetenschap houdt zich bezig met de vraag hoe goederen en diensten geschikter kunnen worden gemaakt voor menselijke consumptie. Daar goederen en diensten op verschillende wijzen kunnen worden aangewend, ontstaan individuele keuzeproblemen. Deze vraagstukken worden mede met behulp van ruilprocessen opgelost. Binnen de economie wordt wel gesproken over ruilsubjecten en ruilobjecten. Met behulp van de zogeheten *Law of Exchange* (Koster, 1991, pp. 107-108) kan worden aangetoond onder welke voorwaarden ruil leidt tot verbetering van positie en situatie. Die verwachte verbetering vormt de drijfveer voor menselijk handelen. Voor Adam Smith (2008, p. 11) was het, door het dagelijks leven te observeren, duidelijk dat de neiging tot ruilen even natuurlijk is als de neiging tot spreken en redeneren. Waarnemen is echter niet hetzelfde als verklaren.

Het laatste gaat vrijwel onvermijdelijk gepaard met het uitspreken van een oordeel.

In de loop der tijd is het daadwerkelijk ruilen nauwelijks van karakter veranderd. Net als eeuwen geleden worden dagelijks vele transacties afgesloten. Vaak zonder al te veel nadenken. Routine werkt, gedurende een bepaalde periode, efficiencyverhogend, soms ook na gedegen analyse en uitputtende onderhandelingen. De relatie tussen goede afloop en inzet biedt stof tot nadenken. Transacties die op basis van intuïtie worden uitgevoerd lijken niet bij voorbaat tot mislukken gedoemd. Uitgebreid analyseren en de inzet van academisch gevormde adviseurs is geen garantie voor succes. De wetenschap biedt op dit terrein kennelijk niet voldoende soelaas. Merkwaardig, als we bedenken dat veel dat tegenwoordig op het terrein van waarde en prijs wordt gedoed al in de middeleeuwen (School van Salamanca) bekend was (Grice-Hutchinson, 2009). Toch heeft dat niet geleid tot het inzicht dat waarde en prijs niet met elkaar mogen worden verward.

Op de vraag wat de waarde is van een bepaald object wordt vaak geantwoord ‘wat een gek ervoor geeft’. Dergelijke antwoorden worden ook aangetroffen onder adviseurs die zich met vraagstukken rond fusie en overname bezighouden (Roche, 2005, p. 5). Sommigen, zoals Roche, stellen simpelweg dat waarde en prijs begripsmatig aan elkaar gelijk zijn, terwijl anderen (mensen die in marktevenwicht geloven) menen dat van een volkomen markt sprake is indien waarde en prijs cijfermatig aan elkaar gelijk zijn. Nog weer anderen menen dat waarde kan worden afgeleid uit prijzen die door derden voor niet-identieke objecten zijn betaald (taxateurs die gebruik maken van zogenaamde vergelijkbare indicatoren, ook wel aangeduid met ‘comparables’ of referentie-objecten).

Prijzen zijn grootheden die over het algemeen zichtbaar kunnen worden gemaakt, de menselijke waardeschaal daarentegen zit in het hoofd en is voor buitenstaanders niet te zien. Dat leidt kennelijk tot de gedachte dat het onzichtbare zonder belang is. Aan het bestaan van de zwaartekracht wordt echter nauwelijks getwijfeld. De hang naar het zichtbare wordt verward met objectiviteit. Het feit dat beleggers en investeerders bereid zijn voor bepaalde objecten sterk verschillende prijzen te betalen, ook onder min of meer gelijke omstandigheden, wordt vaak afgedaan met de opmerking dat emotie de overhand heeft over ratio. Dat is te gemakkelijk. Het één behoeft het ander trouwens niet uit te sluiten. Het begrip rationaliteit kan op meerdere wijzen worden uitgelegd. Binnen de economische wetenschap wordt meestal van slechts één verklaring uitgegaan. Zo geven theorie en praktijk voldoende reden het begrip economische waarde aan een verder onderzoek te onderwerpen.

1.1 Probleemstelling en aanpak

Wat behelst het subjectivistische karakter van het begrip economische waarde en waarom is dit voor het operationaliseren daarvan van belang? In dit artikel zal deze vraag worden beantwoord. Economische waarde is niet alleen een onderwerp dat sterk in de belangstelling staat. Het is ook een onderwerp waarover, soms op verwarring wekkende wijze, veel wordt gediscussieerd. In 1891 verschijnt van de hand van de Engelse hoogleraar Smart (1853-1915) een boek met als titel: *An Introduction to the Theory of Value*. De laatste herdruk, van de in 1920 verschenen vierde editie, wordt in 1931 uitgegeven. In de inleiding merkt Smart op dat het woord ‘waarde’ weliswaar ferm is gevestigd in het dagelijks spraakgebruik, maar dat een exacte definitie niet voorhanden is (Smart, p. 10). Dat is ongelukkig, omdat de waardetheorie de essentie vormt van de economische wetenschap. “Yet the history of economic science is strewn with the wrecks of theories of value.” Die zin wordt geschreven nadat Mill in 1848 opmerkt: “Happily, there is nothing in the laws of value which remains for the present or any future writer to clear up; the theory of the subject is complete” (Mill, 1990, p. 456). Nadat eerder de Scholastici² al op het subjectieve karakter van het waardebegrip hadden gewezen, hebben vooral de auteurs van de Oostenrijkse School bij het herontdekken een vooraanstaande rol gespeeld. De theoretische wrakken kunnen naar de opvatting van Smart worden omzeild: “(...) the recent writings of the Austrian school have shown the we may retain the old familiar word (waarde), and yet attain the exactitude of scientific nomenclature” (Smart, 2007, p. 2).

Op deze plaats wordt alleen ingegaan op de Oostenrijkse waardeleer. Dat wil niet zeggen dat andere Oostenrijkse inzichten verder niet van belang zijn. De keus om het waardebegrip centraal te stellen wordt ingegeven door de opkomst van het denken in en over economische waarde (en het nauw verwante begrip aandeelhouderswaarde³). Tegenwoordig wordt vaak gezegd dat de doelstelling van het ondernemen bestaat uit het creëren van aandeelhouderswaarde. Ook binnen de externe verslaggeving is het duidelijk dat de aloude boekhoudkundige waardebegrippen aan belang inboeten. De zogeheten *fair value* benadering is een poging om verantwoordingsinformatie van een economisch perspectief te voorzien⁴.

Het begrip economische waarde wordt ook steeds meer gebruikt bij de behandeling van allerlei geschillen. Te denken valt aan civiele procedures waarin partijen van mening verschillen over de economische waarde van een verhandeld object. Ook bij boedelscheidingen kunnen geschillen over de waarde ontstaan. Verder kan sprake zijn van verlies van waarde door onrechtmatig handelen. Binnen de fiscaliteit wordt gesproken over ‘waarde in het

economisch verkeer', hier ligt het misverstand op de loer dat daarmee economische waarde wordt bedoeld. Niets is minder waar. Waarde in het economische verkeer is een andere uitdrukking voor prijs. Het verwarren van prijs met waarde leidt ook hier tot grote problemen.

Het subjectieve waardebegrip dat door de Oostenrijkers werd ontwikkeld is in de praktijk nauwelijks terug te vinden. Daar heerst een bijna obsessieve belangstelling voor het waarneembare. Het menselijk gedrag wordt gereduceerd tot meetbare aspecten, die vervolgens worden verheven tot te onderzoeken feiten. Statistische relevantie lijkt het vaak te winnen van economische causaliteit. Theorievorming kan echter alleen bestaan omdat sprake is van definieerbare en gedefinieerde concepten (Rothbard, 1997, pp. 28-78).

De methodologie die door de Oostenrijkers wordt toegepast gaat uit van het menselijk handelen. Toen Von Mises zijn in het Duits geschreven *Nationalökonomie* in het Engels ging herschrijven, werd de titel *Human Action*. Menselijk handelen kan niet zonder waarden. Mensen handelen ten einde in een voor hen betere positie en/of situatie terecht te komen. Dat betekent dat waarde niet gelijk kan zijn aan prijs. Indien voor een waarde van €40 een prijs moet worden betaald van €40 is van verbetering geen sprake. Indien waarde en prijs aan elkaar gelijk zijn heeft handelen geen zin. De Oostenrijkse benadering is vooral gericht op het vinden van een verklaring van hetgeen in het dagelijks leven valt waar te nemen. De zoektocht naar de verklaring van prijzen die daadwerkelijk op echte markten, door in vrijheid onderhandelende marktpartijen, tot stand zijn gekomen. Voor een formeel modelmatige benadering, die wordt gekenschetst door hypothetisch economische relaties, bestaat minder belangstelling. De Klassieken verklaren het tot stand komen van prijzen uit het samenkomen van vraag en aanbod, maar zij beschikken niet over een bevredigende waardetheorie. Waarom zijn kopers bereid voor goederen en diensten te betalen? De grondlegger van de Oostenrijkse School, Carl Menger (1840-1921), verklaart zowel waarde als prijs en geeft daarmee een impuls aan de verdere ontwikkeling van het economisch denken. De aanhangers van de Oostenrijkse School hebben geen objectieve en mechanistische kijk op de wereld, zij gaan uit van de wensen en opvattingen van mensen die door handelen zichtbaar worden gemaakt.

Daarom wordt in de volgende paragraaf eerst bij de handelende mens stilgestaan. Vervolgens komt in de derde paragraaf de vraag aan bod waarom het van belang is de subjectiviteit van de handelende mens te doorgronden. Als logische gevolgtrekking blijkt in paragraaf vier dat zowel opbrengsten als kosten een subjectief karakter hebben. In de vijfde en laatste paragraaf wordt de in de inleiding

gestelde vraag beantwoord en komen de consequenties van het negeren van het subjectieve karakter van het begrip economische waarde naar voren.

2 De handelende mens

Vrijwel vanaf de oorsprong van het menselijk leven hebben onderlinge ruilhandelingen een belangrijk deel uitgemaakt van het dagelijks bestaan. Uit het werk van Ezzamel en Hoskin (2002) blijkt dat zij op basis van historisch bewijs uit zowel Mesopotamië als Egypte de voorzichtige conclusie trekken dat de uitvinding van het schrift, het boekhouden en het geld het mogelijk heeft gemaakt dat onze, op vrijwillige ruilhandelingen berustende, maatschappelijke orde is ontstaan. Ordening leidt als vanzelf tot het ontstaan van instituties die zich vervolgens steeds weer hernieuwen. De ontstaansgeschiedenis van geld is in dit verband illustratief. Geld werd in de loop van de tijd steeds weer aangepast aan de behoeften en mogelijkheden van plaats en moment. Voorbeelden zijn de cacaobonen van de Indianen in Zuid-Amerika, de bronzen symbolen, een spade of een vis, die gedurende een bepaalde periode in het oude China werden gebruikt, zeldzame schelpen of de zouttabletten uit het oude Rome. Zij zijn de getuigen van de intertemporele verbondenheid die de grondslag vormt voor het menselijk handelen. Het is dan ook geen verrassing dat instituties, zoals geld, op natuurlijke wijze ontstaan. Aan de wieg staan geen koningen of bureaucraten maar handelende mensen die op een bepaald moment 'zien' dat een proces op betere wijze kan worden uitgevoerd.

Ruilhandelingen zijn vanaf de vroegste tijden besproken, in beeld gebracht en beschreven. Door de uitvinding van het schrift is veel van hetgeen onze voorouders hebben gedacht bekend gebleven. Het is nu eenmaal zo dat: '*Vox audita perit, littera scripta manet*'.⁵ Overigens niet altijd tot genoegen van de auteurs. Geschreven teksten hebben soms de onhebbelijke neiging op te duiken op momenten en in situaties waarin ze bepaald niet welkom zijn. Aan de andere kant kunnen boeken al dan niet opzettelijk uit het zicht verdwijnen. Ook gaan sommigen uit van de gedachte dat nieuwe, op schrift gestelde, inzichten per definitie beter zijn dan reeds eerder gepubliceerde gedachten. Uit kunst en wetenschap is het fenomeen hoofdstroom bekend. Het algemeen geaccepteerde heeft de neiging het minder bekende te verdringen. De uit de economie stammende, befaamde wet van Gresham⁶ is echter belangrijker dan menigeen denkt.

Bij het bestuderen van de handelende mens kan de vraag: 'wat geeft de mens het recht te handelen?', niet onbeantwoord blijven. In dit artikel wordt uitgegaan van de veronderstelling dat de handelende mens van zichzelf is. Dit zelfeigendom wordt beschouwd als het meest onaantast-

bare recht van de mens. De rechtsfilosoof Van Dun (2008, p. 3) geeft het volgende antwoord op de vraag wat een mens het recht geeft te handelen: “Ieder het zijne; ieder mens meester van zichzelf, en van niemand anders – dat is het principe van het recht.” In dit artikel wordt uitgegaan van mensen die op rationele⁷ wijze in de door hen kenbare wereld tot handelen komen. Zij zijn gedreven door de wens hun positie en situatie te verbeteren.

De kern van het Oostenrijkse denken wordt gevormd door de gedachte dat mensen handelen op basis van een strikt persoonlijke waardeschaal. Die schaal is voor anderen niet te observeren maar aan het wel observeerbare gedrag van economische subjecten valt af te leiden wat voor hen belangrijk is. Door middel van markten, en andere vormen van interactie, komen de waardeschalen van economische subjecten met elkaar in contact. Als het op de markt tot een transactie komt, volgt daaruit een, meestal ook door anderen, waar te nemen prijs. De marktprijzen op hun beurt zijn signalen die als basisgegevens dienen voor het wederom vormen van waardeschalen en daarop volgend gedrag. Daar alle subjecten handelen vanuit een eigen positie en situatie, met het oog op wat zij als een verbetering (toevoegen van waarde) van hun persoonlijke positie en situatie zien, ontstaat niet te voorzien gedrag.

Het gedrag van economische subjecten is weliswaar gedermineerd door de wens waarde toe te voegen, maar door het niet (voor derden) kenbare karakter van de individuele waardeschalen is de uitkomst van gedrag onvoorzegbaar. Dat leidt tot ogenschijnlijke chaos. Bij nadere beschouwing blijkt dat de samenleving op spontane wijze, de intentie was immers niet het laten ontstaan van een ordening, vorm krijgt; een patroon zonder voorafgaand ontwerp. Naar de opvatting van Hayek is deze wijze van ordenen analoog aan de ordening die door spel⁸ ontstaat. Hij schreef: “A game is indeed a clear instance of a process where in obedience to common rules by elements pursuing different and even conflicting purposes results in overall order” (Hayek, 1988, p. 154). Het gevolg is een spontaan verloopend ordeningsproces dat alleen dankzij het bestaan van markten kan functioneren. Het ontwikkelen van mathematische modellen die de uitkomst van menselijk gedrag kunnen voorzien wordt dan een (schie) hope-loze taak. Hooguit zou gesproken kunnen worden over voorspellen, daar is echter geen specifieke kennis of vaardigheid voor nodig. Het bezit van een glazen bol volstaat.

Zo komen de Oostenrijkers tot de opvatting dat de economie alleen goed kan functioneren indien alle subjecten in vrijheid kunnen handelen. Voor een overheid die actief wil ingrijpen is geen plaats⁹. Dwang is alleen toegestaan indien een subject een vrijwillig gesloten overeenkomst niet wenst te honoreren. Binnen de Oostenrijkse

School wordt een eigen methodologie gehanteerd. In tegenstelling tot de natuurwetenschappen spelen experimenten en waarnemingen hier geen belangrijke rol. De logica van het menselijk handelen (praxeologie) berust op veronderstellingen die a priori tot stand komen. Om (historische) feiten te kunnen begrijpen, is allereerst kennis nodig. Die kennis gaat aan de feiten vooraf. De volgende veronderstellingen zijn van belang. Mensen bestaan en handelen. Voordat mensen handelen hebben zij doelstellingen voor ogen en voor het bereiken van die doelstellingen zijn middelen voorhanden. Gedeeltelijk worden die middelen in de natuur aangetroffen (bijvoorbeeld visserij en mijnbouw) en gedeeltelijk zijn zij het gevolg van menselijk handelen. Deze middelen nemen vaak de vorm aan van materiële zaken: objecten. Er wordt uitgegaan van de gedachte dat die middelen ook daadwerkelijk bestaan.

De veronderstelling dat de handelende mens doelstellingen voor ogen kan hebben, zegt iets over de rationaliteit van het menselijk handelen. De actor heeft kennelijk de relatie (causaliteit) tussen doelstelling en middel gezien en begrepen. Verder wordt uitgegaan van de veronderstelling dat de actoren ‘vrij’ zijn in het kiezen van doelstellingen en de wijze waarop deze worden bereikt. Het feit dat sommige mensen uit hoofde van bijvoorbeeld ideologische, religieuze of sociale motieven bepaalde doelstellingen niet wensen te kiezen, doet aan die principiële vrijheid niet af zolang ook die ideologische of religieuze uitgangspunten vrij gekozen zijn. Binnen dit raamwerk kan het praxeologisch kader worden opgezet. Daar zowel de te kiezen doelstellingen als de hulpmiddelen divers van aard zijn, moet veelvuldig een beslissingsproces worden doorlopen. Uitgaande van de bestaande positie en situatie van de actor kan dit proces in vrijheid worden doorlopen. De noodzaak of wens tot handelen ontstaat, omdat de actor zijn positie en situatie zodanig kan wijzigen dat sprake is van een meer begerenswaardige positie en situatie.

Een bestaande positie en situatie heeft voor ons waarde. Door het bestaande onveranderd te laten wordt uitgedrukt dat op dat moment geen handelingen mogelijk zijn waarvan wordt verwacht dat zij de bestaande positie en situatie kunnen verbeteren. Die waarde bestaat uit alles (materieel en immaterieel) waar de desbetreffende actor belang in stelt. Hoewel sprake is van waarde kan deze niet worden berekend, omdat op dat moment het bestaande niet in een handeling wordt betrokken. De wens tot handelen ontstaat, in het jargon van vandaag, uit de wens waarde toe te voegen. Bij het maken van die keus, wat brengt ons in de meest geprefereerde positie en situatie, wordt gebruik gemaakt van een calculatie. Uit die calculatie ontstaat een rangorde van handelen. De actor verkiest uitkomst A boven uitkomst B. Waarde is derhalve een ordi-

naal begrip (rangorde). De calculatie laat zien dat de waarde van A hoger is dan die van B. Zowel kosten als opbrengsten zijn *ex ante* begrepen. Bij het calculeren kan derhalve slechts gebruik worden gemaakt van verwachtingen, namelijk de verwachting dat het inzetten van een bepaald middel tot het gewenste doel zal leiden. De praktische consequentie is dat economische waarde alleen kan worden bepaald voor verwachte (netto)opbrengsten.

3 Subject en subjectiviteit

Met het woord 'subject' wordt in dit artikel de mens aangeduid. De mens die beschikt over bewustzijn. Dat betekent dat hij in staat is over zichzelf na te denken en ook dat hij zijn omgeving kan duiden en betekenis kan geven aan objecten die hem omringen. Het is de mens die over een geheugenfunctie beschikt en in staat is gebruik te maken van een extern geheugen zoals het schrift. De mens die mede daardoor kan leren en in staat is het geleerde over te dragen aan anderen¹⁰. Binnen de Oostenrijkse School wordt uitgegaan van mensen die in alle vrijheid over hun eigendommen kunnen beschikken. Dat betekent allereerst dat de mens over zichzelf kan beschikken en tevens over alles wat hij op rechtmatige wijze heeft verkregen. De mens beschikt van nature over vaardigheden en eigenschappen die het mogelijk maken de in de natuur opgesloten mogelijkheden te benutten.

Die vrije mens is een andere dan de in de economie veel aangehaalde homo oeconomicus. Dat is geen mens van vlees en bloed, maar een afspiegeling in de vorm van een soort 'ideaaltype' dat door het leven gaat als een wandelende rekenmachine. Het is daarom raadselachtig dat dit wangedrocht nog zo vaak ten tonele wordt gevoerd. Als we het economisch leven en de geschiedenis daarvan willen bestuderen is het niet zinrijk uit te gaan van een denkbeeldige homunculus. Zelfs als een dergelijk mens wel zou bestaan, kan bezwaarlijk worden gesproken over een ideaaltype. Voor het leren begrijpen van onze samenleving dient niet te worden uitgegaan van een puur eenzijdig ontwikkelde mens. Onze maatschappij berust op intermenselijke relaties die tot stand zijn gekomen omdat bleek dat vrijwillig samenwerken veelal tot betere resultaten leidt dan solistisch opereren. Het is vooral Smith die wijst op het belang van de uit arbeidsverdeling voortkomende specialisatie. Hoewel de mens wordt geboren in een bestaande, sociaal georganiseerde samenleving, is het volgens de aanhangers van de Oostenrijkse School duidelijk dat de samenleving uit niets anders bestaat dan uit een steeds wisselende combinatie van individuen (Von Mises, 1998, p. 143). Voor de aanhangers van de Oostenrijkse School is het vanzelfsprekend dat de handelende mens geheel vrij moet zijn om te handelen. Mensen leven over het algemeen echter niet geïsoleerd en dat heeft als gevolg dat de hande-

lingsvrijheid alleen kan worden beperkt doordat anderen ook het recht hebben in vrijheid te handelen.

De mens komt niet compleet gevormd ter wereld. In aanleg moge alle noodzakelijke kiemen aanwezig zijn, de volle wasdom wordt na verloop van jaren bereikt. Kennis, waarden, doelen en persoonlijkheden ontstaan en veranderen in de loop van de tijd. Mensen leren van eigen ervaringen en van die van anderen. Door het voortschrijden over de individuele tijdlijn kan de mens zijn geheel eigen persoonlijkheid ontwikkelen. Daarvoor is vrijheid van essentieel belang. Door persoonlijke ontwikkeling ontstaat vervolgens economische ontwikkeling. Alleen een bestaan boven het overlevingsminimum stelt immers de mens in staat middelen toe te wijzen aan het vergroten van kennis. Alleen iemand die leeft in een omgeving waarin ver doorgevoerde arbeidsverdeling bestaat, kan ten volle genieten van de eigen gaven. De persoonlijke vrijheid zich te specialiseren en zich te ontwikkelen in een zelf gekozen richting laat een groeiende economie ontstaan. De vrijheid zich waar dan ook te vestigen, te werken, te produceren en de vruchten van de arbeid te investeren of te beleggen draagt bij aan de economische ontwikkeling van mens en maatschappij. Daarvoor is veiligheid, gewaarborgd door een goede rechtsorde, onontbeerlijk.

Het woord subjectiviteit wordt in dit artikel opgevat als 'behorende tot het beschouwende ik', het subject beziet alles vanuit het eigen standpunt (zie het Groot Woordenboek van de Nederlandse Taal, veertiende herziene druk). Mensen kunnen derhalve niet objectief zijn. Alle menselijke opvattingen en handelingen kunnen alleen worden begrepen vanuit de persoonlijke drijfveren. Deze benadering is kenmerkend voor de opvattingen binnen de Oostenrijkse School. Mensen nemen beslissingen vanuit de eigen positie en situatie. Ook de te bereiken, betere, positie en situatie wordt op basis van het eigen perspectief beoordeeld. Deze benadering wordt ook aangetroffen bij Aristoteles (384-322 v.Chr.). Deze wijsgeer wijst op het feit dat het individu plezier en nut van een bepaald goed ondervindt. Zowel het nut voor de eigenaar van een goed als het nut dat aan een goed in een ruiltransactie wordt toegekend, is alleen voor een individu te ervaren.

Volgens Hayek (1979, p. 41) wordt het karakter van de sociale wetenschappen bepaald door het bestaan van subjectiviteit. In tegenstelling tot de natuurwetenschappen vormen de relaties tussen dingen geen onderwerp van studie, maar de relaties tussen mens en dingen of de relaties tussen mensen. Hayek is van oordeel dat de vooruitgang binnen de economische wetenschap terug te voeren is op het verder uitbouwen van het subjectivistische

perspectief. De gevolgen van subjectivistisch handelen kunnen als volgt worden samengevat. Doordat iedere actor op vrijwillige basis handelt, ontstaan vanuit de strikt persoonlijke, steeds wisselende, positie en situatie unieke handelingen en unieke gevolgen. Gezien de niet te vermijden onzekerheid die inherent is aan het menselijk handelen, ontstaan niet alleen verwachte, maar ook onvoorziene gevolgen. Dit geheel van plannen, handelen, gevolgen en aangepaste plannen laat niet alleen instituties ontstaan, maar zorgt er tevens voor dat binnen een gemeenschap een ordelijk gedragspatroon kan ontstaan. Het gaat bij het bestuderen van economische fenomenen niet zozeer om de wijze waarop mensen over zaken denken, maar hoe zij handelen (Hayek, 1979, pp. 44, 53).

Wetenschappelijk verantwoorde verklaringen voor menselijk handelen moeten noodzakelijkerwijs beginnen met het bestuderen van de persoonlijke achtergrond van de actoren. Als er al sprake zou kunnen zijn van een door derden te bestuderen objectieve realiteit dan nog kan het handelen alleen worden begrepen vanuit de individuele perceptie van de handelende mens op die situatie. Percepties en plannen zijn voor menselijk handelen betekenisvol. Het belang van context en interpretatie dient serieuze wetenschappelijke aandacht te krijgen. Dit betekent niet dat praxeologen ook psycholoog moeten zijn. Het gaat bij het bestuderen van de handelende mens niet om de motieven die aan het handelen ten grondslag liggen, maar om de context waarbinnen de handeling kan worden geplaatst. Als iemand bijvoorbeeld besluit een eigen onderneming te beginnen, dan is voor de praxeoloog niet de persoonlijke drijfveer van belang, maar wel het gegeven dat het besluit en de daaruit volgende handelingen binnen de context van ondernemen worden geplaatst en niet als hobby worden beschouwd.

Menger heeft de door de Klassieken aangehangen arbeidswaardeleer verworpen en daarvoor een subjectieve waarde-theorie in de plaats gesteld. Die subjectiviteit wordt niet alleen aangetroffen bij economisch handelen. Alle menselijke handelingen gaan uit van een persoonlijke kijk op de wereld. Door het verloop van de tijd verandert die persoonlijke kijk. Daarom handelen dezelfde mensen onder dezelfde omstandigheden toch niet altijd op dezelfde wijze. (Volgens strikt subjectivistische opvattingen is natuurlijk geen sprake van dezelfde mensen op verschillende tijdstippen). Het subjectiviteitsbeginsel heeft ook betrekking op de kennis die de actor op het moment van handelen tot zijn beschikking heeft. Dit zou de biografie van een subject kunnen worden genoemd. Het verklaren van menselijk handelen begint derhalve bij de huidige positie en situatie van de actor. Dit betreft zowel de materiële als mentale positie en situatie.

4 Subjectiviteit van opbrengsten en kosten

Daar beide marktpartijen, koper en verkoper, handelen op basis van de eigen uitgangspunten is het duidelijk dat ook kosten niet anders dan subjectief kunnen zijn. Bij een ruiltransactie vormt het door de ene partij op te geven goed de opbrengst voor de andere partij. Binnen de Oostenrijkse School wordt in dit verband gesproken over de (subjectieve) *opportunity costs*. Daar het ten behoeve van de ruil afgestane goed voor de aanbieder geen toekomstig verwacht nut meer kan opleveren, zijn de kosten niet op objectieve wijze vast te stellen. Wij ruilen een goed met een voor ons verwacht nut voor een goed met een voor ons hoger verwacht nut en aan de andere zijde van de transactie staat een mens die op dezelfde wijze redeneert. Beslissingen worden genomen met het oog op de toekomst en op basis van subjectieve afwegingen. Dat betekent dat in de opvattingen van de Oostenrijkse School kosten alleen bestaan op het moment van de beslissing. De consequentie is dat ook het resultaat (winst en verlies) een subjectief karakter krijgt. Winst is economisch gezien toegevoegde waarde en dat houdt een stijging in van het geluk van de handelende mens. Het is onmogelijk die stijging te meten of te wegen (Von Mises, 1998, p. 97).

Kosten worden door middel van het marktproces als het ware ontdekt. Wellicht dat kosten in een evenwichtssituatie zijn te bepalen omdat in een dergelijke situatie, die feitelijk nauwelijks kan voorkomen, de prijs gelijk is aan de waarde. Voor het bestaan van een algemeen evenwicht is het kunnen beschikken over volkomen kennis een vereiste. In een dergelijk geval bestaat met betrekking tot de kosten geen onzekerheid. In een evenwichtssituatie vallen verleden, heden en toekomst samen en daarmee is de gedachte aan de markt als proces verloren. Economisch evenwicht is het 'zwarte gat' in de economische wetenschap. Bij het bestaan van volkomen kennis worden per definitie geen keuzehandelingen verricht. Elk handelen, zowel van producent als consument, is derhalve ondernemend.

Uitgaan van de opvatting dat kosten subjectief zijn, leidt tot de volgende consequenties: ten eerste kunnen kosten alleen bestaan in de gedachtewereld van de beslisser. Kosten zijn derhalve geen door de ondernemer gedane uitgaven, maar een waarneming van een alternatieve mogelijkheid 'winst' te boeken. Ten tweede worden kosten gebaseerd op verwachtingen. Ten derde kunnen kosten nooit, evenals waarde, worden gerealiseerd. De beslisser weet nooit zeker of alle kosten worden goedge maakt. Over bereikte (maximale) resultaten bestaat geen zekerheid. Ten vierde kan de omvang van de kosten nooit door een derde, buitenstaander, worden bepaald. Als laatste kan nog worden opgemerkt dat kosten alleen bestaan op het moment van het nemen van de beslissing. Op het moment

dat de beslissing wordt uitgevoerd, bestaan kosten niet meer (Rizzo, 1994, p. 92).

Het subjectivisme is zo kenmerkend voor de Oostenrijkse School dat kan worden gesteld dat opvattingen die niet op basis van subjectivistische uitgangspunten zijn verkregen niet kunnen worden gekenschetst als behorend tot de Oostenrijkse School. Voor de aanhangers van die school begint het begrijpen van economische fenomenen met het bestuderen van handelende mensen die beschikken over een bewustzijn waarmee zij kunnen beschouwen en interpreteren. Menselijke handelingen worden niet als 'gegeven' gezien, maar als startpunt voor het kunnen *Verstehen* van de samenleving.

5 Conclusie

Uit bestuderen van de *mainstream* literatuur en daarop gebaseerde waarderingsrapporten komt naar voren (Vis, 2010, pp. 261-287) dat de subjectiviteit van het waarden vaak onderbelicht blijft. Uit de toonzetting van die rapporten blijkt een zekere hang naar objectiviteit. Voor zover daarmee wordt bedoeld dat de waardeerder niet op basis van vooringenomen standpunten aan het waarden slaat, is dat uiteraard correct. De door de Oostenrijkse School bedoelde subjectiviteit heeft echter betrekking op iets anders. Economische waarde kan alleen worden begrepen vanuit de positie en situatie van specifieke actoren. Dat betekent dat in waarderingsrapporten ruim aandacht moet worden besteed aan de omstandigheden van het geval. Ook moet worden bedacht, en in voorkomende gevallen expliciet belicht, dat subjecten vanuit een geheel andere context bij een (voorgenomen) transactie, of geschil, betrokken kunnen zijn. Vooral arbiters kunnen gemakkelijk voorbijgaan aan de specifieke achtergrond van belanghebbenden en direct uitgaan van een mogelijk gewenste middenpositie. Daardoor kunnen belangen ernstig worden geschaad.

De dynamiek van het (economisch) leven is evident, maar lastig. Voor de Oostenrijkers is essentieel dat leven en handelen onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden. Niet handelen betekent niet leven. Uit de wijze waarop het economisch waardebegrip wordt geoperationaliseerd, blijkt dat aan het begrip tijd meer aandacht moet worden geschonken. Positie en situatie van marktpartijen zijn voortdurend anders en het gevolg is dat de aan objecten toegekende waarde ook verandert. Markten maken het mogelijk op ieder moment goederen, en daarmee waarde, te ruilen. Daarom is het belangrijk dat subjecten in volle vrijheid over hun eigendom kunnen beschikken. De uit ruilhandelingen verkregen gegevens leiden tot informatie die noodzakelijk is voor het goed verlopen van het economisch proces.

Subjecten handelen omdat zij hun positie en situatie willen verbeteren. Indien de opgeofferde waarde gelijk is aan de te verkrijgen waarde heeft handelen geen zin. Bij transacties en geschillen hebben partijen een verschillende kijk op waarde en prijs. Het feit dat zowel waarde als prijs subjectief zijn, krijgt te weinig aandacht. Vooral de gedachte dat kosten een objectief karakter zouden hebben, bijvoorbeeld vermogenskosten, valt in de praktijk waar te nemen.

De gedachte dat sprake zou kunnen zijn van een min of meer stabiel algemeen evenwicht vormt een belangrijke leidraad voor de ontwikkelingen binnen de *finance* literatuur. De aanhangers van de Oostenrijkse School komen tot een geheel andere vaststelling. Hieruit ontstaat een belangrijk divergentiepunt waaruit economie en *finance* een eigen richting inslaan. Daarbij wordt binnen *finance* ook nog de nadruk gelegd op tot stand gekomen prijzen. Het onderscheid tussen waarde en prijs krijgt bij het operationaliseren van het begrip economische waarde verrassend weinig aandacht. Het feit dat slechts op zinrijke wijze over prijzen kan worden gesproken als subjecten een idee hebben over de waarde, lijkt sterk onderbelicht.

Het is vervolgens niet meer dan logisch dat de rol van de ondernemer ook tamelijk summier wordt behandeld. Door de hang naar objectiviteit wordt gebruik gemaakt van geaggregeerde grootheden waardoor het lijkt of ondernemingen een eigen leven hebben en zich los van menselijke eigenschappen kunnen ontwikkelen. Marktprocessen vergen een specifieke alertheid om van discrepanties en anomalieën te kunnen profiteren.

Het waardebegrip uit de Oostenrijkse School verdient hernieuwde en intensieve aandacht. Het methodologisch subjectivisme dient daarbij als leidraad. Als de economische beslisregel voor ieder subject vastligt, wordt het beoordelen van economische fenomenen eenvoudiger. Iedere actor wenst de eigen positie en situatie door handelen te verbeteren. Daarom kan de ondernemer niet anders dan waarderend ondernemen, daartoe in de gelegenheid gesteld door vermogenverschaffers die ondernemend waarden. Van belangtegenstelling kan in een vrije markt geen sprake zijn. De ondernemer en de belegger leven niet in gescheiden werelden. De economie kan alleen worden begrepen vanuit het standpunt van vrijwillig handelende mensen. ■

Dr. Jan Vis MBA CMC RV is directeur bij Talanton Corporate Finance tevens is hij als adjunct-professor Business Valuation verbonden aan RSM Erasmus Universiteit. Voorzitter van de stichting Landelijk Register van Gerechtelijke Deskundigen en lid van de Raad voor de Jaarverslaggeving.

Noten

- 1** Verzamelde Gedichten, uitgegeven door De Bezige Bij te Amsterdam in 2004.
- 2** Het boek van Chafuen (2003) biedt een beknopt en interessant overzicht.
- 3** Het is opvallend dat in de subjectivistische traditie wordt gesproken over maximalisatie van fysiek nut, niet van monetair nut (Rothbard, 1997, p. 104).
- 4** Het lang gerespecteerde realisatiebeginsel is daardoor grotendeels verdwenen. Het is hier niet de plaats om dieper op het begrip *fair value* in te gaan. Wel is het belangrijk te bedenken dat *fair value* niet zonder meer gelijk te stellen valt aan economische waarde. Ook op de vraag of werkelijk sprake is van 'fair' wordt hier niet verder ingegaan.

- 5** Het gesproken woord verdwijnt, hetgeen geschreven is beklift. In de antropologie zijn voorbeelden bekend van zeer oude orale tradities die van generatie op generatie worden doorgegeven. Het is goed mogelijk dat de verhalen in oude geschriften opgetekende versies zijn van dergelijke orale tradities.
- 6** 'Bad money drives out good' (Sir Thomas Gresham 1519-1579).
- 7** Rationeel betekent hier dat handelende mensen de relatie kunnen zien tussen hun huidige positie en situatie en de verandering die daarin door een beoogde handeling kan ontstaan.
- 8** Bij het spelen van een spel wordt winnen meestal belangrijker gevonden dan meedoen. Binnen de economie kunnen echter alle deelnemers winnen. De zogeheten speltheorie (Von Neumann en Morgenstern) wordt ook wel voor economische doeleinden gebruikt.

- 9** De Oostenrijkse denkers krijgen vaak het verwijt dat zij op dogmatische wijze het vrije markt denken verdedigen. Dit verwijt is niet terecht. De sterke voorkeur voor een volledig vrije markt berust niet op ideologische vooringenomenheid, maar volgt als logische conclusie uit de geformuleerde axioma's.
- 10** Het feit dat de menselijke woordenschat aan voortdurende uitbreiding onderhevig is (vergelijk de verschillende drukken van het Groot Woordenboek van de Nederlandse Taal), is niet alleen een aanwijzing dat het handig is om over een extern geheugen te kunnen beschikken, maar geeft ook het menselijk vermogen tot leren aan.

Literatuur

- Chafuen, A.A. (2003), *Faith and Liberty: The economic thought of the late scholastics*, Lanham: Lexington Books.
- Dun, F. van (2008), *Het fundamenteel rechtsbeginsel*, Antwerpen: Murray Rothbard Instituut.
- Ezzamel, M. en K. Hoskin (2002), Rhetorizing accounting: Writing and money with evidence from Mesopotamia and Ancient Egypt, *Critical Perspectives on Accounting*, vol. 13 no. 3, pp. 333-367.
- Gray, A. (2009/1956/1933), *The development of economic doctrine: An introductory survey*, Auburn: Ludwig von Mises Institute.
- Grice-Hutchinson, M. (2009/1952), *The school of Salamanca: Readings in Spanish monetary theory 1544-1605*, Auburn: Ludwig von Mises Institute.
- Hayek, F.A. (1979/1952), *The counter-revolution of science: Studies on the abuse of reason*, Indianapolis: Liberty Press.
- Hayek, F.A. (1988), *The fatal conceit: The errors of socialism*, Chicago: University of Chicago Press.
- Koster, J.M.D. (1991), *Grondslagen van de marketing-wetenschap*, Leiden: Stenfert Kroese Uitgevers.
- Mill, J.S. (1909/1848), *Principles of political economy with some of their applications to social philosophy*, London: Longmans, Green & Co.
- Mises, L. von (1998), *Human action: A treatise on economics*, Auburn: Ludwig von Mises Institute, 1998.
- Rizzo, M.J. (1994), Time in economics, in: P.J. Boettke (editor), *The Elgar Companion to Austrian Economics*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Roche, J. (2005), *The value of nothing: Mastering business valuations*, London: Les50ns Financial Publishing.
- Rothbard, M.N. (1997), *The logic of action I: Method, money and the Austrian school*, Cheltenham: Elgar.
- Smart, W. (2007/1910), *An introduction to the theory of value*, Auburn: Ludwig von Mises Institute.
- Smith, A. (2008/1776), *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, Volume I, Volume II, Volume III, London: The Folio Society.
- Schackle, G.L.S. (1988), *Business, time and thought*, New York: NYUP.
- Vis, J. (2010), *Ondernemend waarderend: Waarderend ondernemen. De subjectiviteit van het begrip economische waarde*, Apeldoorn: Maklu.